

Türk Destan ve Efsaneleri

Ay-Ata'm

Ay-Atam Efsanesi, Memlükler döneminde Mısır'da yaşamış olan Türk tarihçisi Aybek üd Devâdârî tarafýndan kayda geçirilmiř bir Türk efsanesidir. Aybek üd Devâdârî'nin verdiđi bilgilere göre bu efsaneyi halk dilinden yazýya aktaran ilk kiři **Ulug Han Ata Bitikçi** adlý eski bir Türk bilginidir. Ulug Han Ata Bitigçi'nin içinde Ay-Atam Efsanesi'nin de yer aldýđý bir kitabýný ele geçiren Cebrail bin Bahtetyu adlý Ýranlý bir tarihçi, Ay-Atam efsanesi'ni Türkçe'den Farça'ya tercüme etmiřtir. Bu farça tercümeyi bulan Aybek üd Devâdârî efsaneyi olduđu gibi kendi kitabýna aktarmýřtır.

Ay-Atam Efsanesi'nin konusu insanodlunun yaratýlýřýdır. Ýnsanýn yaratýlýřýný dört unsura (su, ateř, toprak, rüzgar) ve balçýda bađlayan bu efsanede Ön Asya mitolojisinin etkileri görölür. Kimi Türkologlar, Ulug Han Ata Bitikçi'nin yeni müslüman olmuř bir Türk düřünürü olduđunu düřünmektedirler.

Efsanede geçen ve Kara Dađcý adlý bir dađýn üzerinde bulunan Ata Mađarasý motifi, Türk mitolojisinin temel motiflerinden biridir. Bozkurt Destaný'nda kurtla yařayan son Türk çocuđunun kaçýp sýđýndýklarý Turfan'ýn kuzeybatýsýndaki büyük dađ ve dađdaki mađara da böyle bir yerdir. Ergenekon'da da durum böyledir. Nitekim Ay-Atam Efsanesi'nde anlatýlan mađara da Kara Dađcý adlý bir dađýn üzerinde bulunmaktadıř. Büyük Hun ve Kök Türk devletleri zamanýnda Türkler'in Tanrı'ya tapýnmak için bir tür tapýnak olarak kullandýklarý ata mađaralarý da konu ile ilgili ve önemlidirler.

Ýnsanýn yaratýlýřýný dört unsur ve balçýda bađlama daha çok Ön Asya mitolojisinin geleneđidir. Ancak, dört unsur inanýřý Uygur Türkleri'nde de vardýř. Ayrýca efsanenin kiři ve yer adlarýnýn öz Türkçe olması, Ata Mađarasý motifinin efsane de önemli bir yer tutması ve dolayýsýyla Türkler'in ünlü mađara kültünün efsanede yer alması, Ay-Atam Efsanesi'nin bir Türk efsanesi olduđunu ortaya koyar. Ama efsanenin Ön Asya etkisi tařýmasýný ve Aybek üd Devâdârî'nin müslüman olması dolayýsýyla efsanenin bazı bölümlerini kıřpmýř ya da müslümanlařtırmýř olması ihtimalini göz önünde tutarak efsaneyi incelemek gerekir.

Ay-Atam Efsanesi özetle şöyledir:

Çok çok eski çağlarda... Çok yađmurlar yađdı. Gök delinmiř gibiydi. Dünya sele bođuldu, her yaný çamurlar kapladı. Çamurlar akan selle yuvarlanarak Kara Dađ'daki bir mađaraya doldular. Mađaranýn içindeki kayalar yarıldý. Yarıklarýn kimileri insaný andýřýyordu. Sürüklenen çamurlar bu insan biçimli yarıklarý doldurdular. Aradan çok zaman geçti. Yarıklardaki balçýklar sular ile benzeřti, hállodu. Güneř Saratan burcuna gedi ve havalar çok ýsýndý. Yarıklardaki balçýk sular ile piřti. Yarıklarýn bulunduđu bu mađara týpký bir kadýn gibiydi. Ýçi de insanlara can veren bir kadýn karný gibiydi. Dokuz ay durmadan yel esti. Su, ateř, toprak ve yel, insana can vermek için birleřtiler. Dokuz ay sonra bir insan çýktý ortaya. Adýna Ay-Atam dediler. Ay-Atam, gökten indi yere kondu. Bu yerin suyu tatlý, havasý da serindi. Sonra yine yađmurlar, seller bařladı. Mađara yeniden çamurla doldu. Güneř bu kez Sünbüle burcunda durdu. Sünbüle burcundaki güneřin sýcaklýđý ile balçýklar sular ile piřti. Bu kez bir hatun kiři çýktý ortaya. Adýna Ay-Va dediler. Ay-Atam ile Ay-Va evlendiler. Kıřk çocuklarý oldu. Bunlarýn yarýsý erkek, yarýsý da kıřzđý. Onlar da evlendiler; soyları çođaldý. Bir zaman geldi Ay-Atam ile Ay-Va Hatun'un ömürleri doldu; öldüler. Çocuklarý, ana-babalarýný türedikleri mađaraya gömdüler. Mađaranýn kapýsýný altýn kapýlar ile kapattýlar, dört bir yanýný çiçekle süslediler.

Bozkurt Destaný

Bozkurt Destaný, bilinen en önemli iki Kök-Türk destanýndan biridir (ötekisi Ergenekon Destaný'dýr; ayrýca Ergenekon Destaný'nýn, Bozkurt Destaný'nýn devamý olmasý güçlü bir olasýlýktýr). Bu destan bir bakýma Türkler'in soy kütüdü ve var olma öyküsüdür. Ayrýca, Türk ýrkýnýn yeni bir var oluř biçiminde diriliři de diyebileceđimiz Bozkurt Destaný, Bilge Kagan'ýn Orkun Anýtlarý'ndaki ünlü vasiyetinin ilk sözleri olan **"Ben, Tanrý'nýn yarattýđý Türk Bilge Kagan, Tanrý irâde ettiđi için, kaganlýk tahtýna oturdum."** tümcesi ile birlikte düřünülecek olursa, soy ve ýrkýn nasýl yüceltilmek istenildiđini de anlatmaktadır. Destan, Çin kaynaklarýnda kayýtlýdýr. Bozkurt Destaný'nýn iki ayrý söyleniř biçimi vardýr. Ama bu iki varyant arasýndaki fark azdýr ve Çinliler'ce yazýya geçirilirken ad ve sözcüklerin Çince'ye uydurulma gayreti yüzünden ortaya çýkmýřtýr. Kimi arařtýrmacýlar, Türkler'le ilgili bařka bir kurt efsanesini de katarak bu varyant sayýsýný üçe çýkarsalar da, aslýnda onlarýn Bozkurt efsanesinin üçüncü söyleniři dedikleri bu destan, Hunlar çadýndaki Usun Türkleri'nin bir efsanesidir. Bu efsane, Hunlar ve Kurt adlý bölümde anlatýlmýřtýr. Bozkurt Destaný, Çin'de hüküm sürmüř Chou hanedanýnýn resmi tarihinin 50. bölümünde ve yine Çin hanedanlarýndan olan Sui sülalesinin resmi tarihinde kayýtlýdýr.

Bozkurt'tan türeyiř efsaneleri, Türk mitolojisinin en ileri ve romantik bölümüdür. Türk mitolojisinde genel olarak tüm millet düřmanlarca yok edilir, geriye yalnızca bir çocuk kalýrdý. Türk özelliđini tařtýyan birçok efsanede bu motifi bulmak mümkündür. Ařadýda yer verilen Bozkurt Destaný'na göre Türkler, eskiden Batý Denizi adlý bir yerin batýsýnda oturmakta idiler. Efsanedeki Batý Denizi, Aral Gölü olabilir. Batý Denizi'nin Altay Dađlarý ya da Tanrý Dađlarý üzerinde bir göl olmasý da muhtemeldir. Destandaki, geriye kalan tek çocuđun kollarý ile bacaklarýnýn kesilerek bir bataklýda atýlmasý da, Türk mitolojisinde önemli bir yer tutar. Bu tür bataklýk motifleri, Hun ve Macar efsanelerinde de vardýr.

Türkler'in yeniden türeyiřlerini anlatan bir destan olan Bozkurt Destaný'nýn özeti ařadýda verilmiřtir:

"...Türkler'in ilk atalarý Batý Denizi'nin batý kıyýsýnda otururlardý. Türkler, Lin ülkesinin ordularýnca yenilgiye uđratýldýlar. Düřman çerileri bütün Türkleri erkek-kadýn, küçük-büyük demeden öldürdüler. Bu büyük ve acýmasýz kıyyýmdan yalnızca 10 yařlarında bulunan bir odlan sađ kaldý geriye. Düřman askerleri bu çocuđu da buldular ama onu öldürmediler; bu yařayan son Türk'ü acýlar içinde can versin diye, kollarýný ve bacaklarýný keserek bir bataklýda attýlar. Düřman hükümdarý, çeri (asker) lerinin son bir Türk'ü sađ olarak býraktýđýný öđrendi; hemen buyruk verdi ki bu son Türk de öldürüle, Türkler'in kökü tümüyle kazýna... Düřman çerileri çocuđu bulmak için yola koyuldular. Fakat diři bir Bozkurt çýktý ve çocuđu diřleriyle ensesinden kavrayarak kaçýrdý; Altay dađlarında izi bulunmaz, ýssýz ve her yaný yüksek dađlarla çevrili bir mađaraya götürdü. Mađaranýn içinde büyük bir ova vardý. Ova, bařtan ayađa ot ve çayýrlarla kaplýdý; dörtbir yaný sarp dađlarla çevrili idi. Bozkurt burada çocuđun yaralarýný yalayýp týmar etti, iyileřtirdi; onu sütüyle, avladýđý hayvanlarýn etiyle besledi, büyüttü. Sonunda çocuk büyüdü, ergenlik çadýna girdi ve Bozkurt ile yařayan son Türk eri evlendiler. Bu evlilikten 10 çocuk dođdu. Çocuklar büyüdüler; dýřarydan kızlarla evlenerek ürediler. Türkler çođaldýlar ve çevreye yayýldýlar. Ordular kurup Lin ülkesine saldýrdýlar, atalarýnýn öcünü aldýlar. Yeni bir devlet kurdular, dört bir yana yeniden egemen oldular. Ve Türk kaganlarý atalarýnýn anýsýna hürmeten, otađlarýnýn önünde hep kurt bařlý bir sancak dalgalandýrdýlar..."

Bu efsaneden anlařýldýđýna göre, Türkler'in ilk yurtlarý, Orta Asya'nýn batýsýna yakýn bir yerde idi. Türkler, Turfan'ýn kuzey dađlarýna daha sonra göçmüřlerdi.

Çin tarihlerinin de yazmýř olduđu Bozkurt destaný, burada bitmektedir. Çinliler daha sonra nelerin olduđunu aчыk olarak yazmýyorlar. Bu efsanenin son bölümü, Ergenekon Destaný'dýr. Ergenekon Destaný, Cengiz Han çadýnda mođollařtýrýlmýřtýr. Ancak bu efsanenin kökleri ve ana motifleri, aчыkça Kök Türkler ile ilgilidir. Kök Türk Devleti, MS 6.yy.dan itibaren bir cihan imparatorluđu olmuř ve 200 yıl yařamýřtýr. Böyle büyük ve güçlü bir devletin, ilkel Mođollar'dan bir efsane alýp kökenlerini ona dayandýrmasý mümkün deđildir. Ayrýca, Ergenekon Destaný'nýn

ana motiflerinden biri, **Demirci**'dir. Destanda demirci, dađda demir madeni bulur ve Türkler bu demir madenini eriterek Bozkurt'un önderliđinde Ergenekon'dan çýkarlar. Unutmamak gerekir ki, Göktürkler'in ataları da demirci idiler. Onlar en iyi çelikleri iřler, bařka devletlere silah olarak satarlardý. Göktürkler'in ataları, demir cevherleriyle dolu dađların eteklerinde türemiřler, demirleri eriterek yeryüzüne çýkmýřlardý. Sonradan kendilerinin de demirci olmaları bundan ileri gelmektedir. Oysa Mođollar, demirciliđi bilmezlerdi. Cengiz Han zamanýnda Mođollar'ın yanýna gelen bir Çin elçisi, o çadı da bile Mođollar'ın ok uçlarını tařtan yaptýklarını, demir iřlemeyi bilmediklerini belirtir. Mođollar demir iřlemeyi, Cengiz Han zamanýnda Uygur Türkleri'nden öđrenmiřlerdir. Ayrýca Bozkurt, Türkler'in kutsal hayvanýdır. Mođollar'ın kutsal hayvaný köpektir.

Asya Büyük Hun Devleti'nde, bizzat Hun hakanýnın başkanlýk ettiđi törenler vardýr. Bu törenlerden en önemlisinde, devletin ileri gelenleri toplanarak **Ata Mađarasý**'na giderler ve orada, hakanýn başkanlýđında dini törenler yapýlır, atalara saygý gösterilir. Ayný törenler, Göktürk Devleti'nde de yapýlagelmiřtir. Bu adý geçen Ata Mađarasý, Bozkurt'un Türk gencini düřmandan kaçýrıp sakladýđý ve Ergenekon'a ulařtırdýđý mađaradýr. Asýl önemli olan nokta ise, bütün milletçe bunlara inanýlması ve devletin de bu efsaneye saygý göstermesidir. Yukarıda deđinilen konular, **Ergenekon Destanı** bölümünde daha geniř olarak anlatýlmýřtır.

Az önce bir özetini vermiř olduđumuz Bozkurt Destanı, Türk kültürü'ne derinlemesine etki yapmýřtır. Bugünkü Mođolistan'ın Bugut mevkiinde bulunmuř olan, 578-580 yıllarýndan Kök Türkler'den kalma **Bugut Anýtı**'nın üzerinde elleri kesik bir çocuda süt emziren bir Bozkurt kabartması vardýr. Ayrýca Özbekistan'da çeřitli yerlerde kurda binmiř, kol ve bacakları kesik insan figürleri bulunmaktadır...

Ergenekon

Ergenekon Destanı, Büyük Türk Destanı'nın bir parçasýdır. Kök-Türkler çadıny konu alır. Ergenekon Destanı'nın, Türk destanlarının içinde ayrı ve seçkin bir yeri olup, en büyük Türk destanlarından biridir. Ergenekon Destanı'nın, Türk toplum yaşamında yüzyýllarca etkisi olduğu gibi, bugün bile Anadolu'nun dağlık köylerinde, birtakým gelenek ve göreneklerde etkisi görölmektedir.

Ergenekon Destanı, Bozkurt Destanı'nın ana çizgileri üzerine kurulmuř olup, bu destanın serbestçe geniřletilmiř biçimidir diyebiliriz. Daha dođrusu Bozkurt Destanı ile kaynađını belirleyen Türk soyu, Ergenekon Destanı ile de geliřip güçlenmesini, yayılıř ve büyüyüř dönemlerini anlatmýřtır. Çin tarihlerinin de yazmýř olduđu Bozkurt Destanı'nın bittiđi yerde, Ergenekon Destanı bařlar. Bozkurt Efsanesi'nin devamý, Ergenekon Destanı'dır. Ergenekon Destanı, Cengiz Han çadında mođollařtırılmýřtır. Ancak bu efsanenin kökleri ve ana motifleri, açařka Kök Türkler ile ilgilidir. Kök Türk Devleti, MS 6.yy.dan itibaren bir cihan imparatorluđu olmuř ve 200 yıl yaşamýřtır. Böyle büyük ve güçlü bir devletin, ilkel Mođollar'dan bir efsane alıp kökenlerini ona dayandırması mümkün deđildir. Ayrýca, Ergenekon Destanı'nın ana motiflerinden biri, **Demirci**'dir. Destanda demirci, dađda demir madeni bulur ve Türkler bu demir madenini eriterek Bozkurt'un önderliđinde Ergenekon'dan çýkarlar. Unutmamak gerekir ki, Göktürkler'in ataları da demirci idiler. Onlar en iyi çelikleri iřler, bařka devletlere silah olarak satarlardý. Göktürkler'in ataları, demir cevherleriyle dolu dađların eteklerinde türemiřler, demirleri eriterek yeryüzüne çýkmýřlardý. Sonradan kendilerinin de demirci olmaları bundan ileri gelmektedir. Göktürkler'in temel toprakları olan Altay ve Sayan dađları, zengin demir madenlerinin bulunduđu bir yerdirdi. Burada çýkan demirin yüksek cevherli olması ve Türkler tarafından mükemmel bir biçimde iřlenmesi, çadı Türk savař endüstrisinin en önemli özelliđi idi. Göktürkler çadında Türkler'in iřlettikleri demir ocakları ve dökümevleri bulunmuřtur. Göktürkler demirden ürettikleri kýlç, kargý, býçak gibi savař araçlarının yanýnda yine demirden saban, kürek, orak gibi tarým araçlarını yapmakta da usta idiler. Oysa, Göktürklerden tam beř yüzyýl sonra, yine Türklerle birlikte olmak üzere bir devlet kuran Mođollar, demirciliđi bilmezlerdi. Cengiz

Han zamanında Moğollar'a elçi olarak gönderilen Çin'deki Sung sülalesinin generali Men Hung, yazmıt olduğu "Meng-Ta Pei-lu" adlı ünlü seyahatnamesinde, Moğollar'ın Cengiz Han'dan önce maden işlemeyi bilmediklerini, ok uçlarını bile kemikten yaptıklarını, Moğollar'a demir silahların Uygur Türkleri'nden geldiğini anlatmaktadır. Zaten Moğollar, demirciliği Uygur Türkleri'nden öğrenmişlerdir. Aslında demircilik, o çağın Moğol düğncesine göre büyücülere özgü korkunç bir sanattır. Ayrıca Bozkurt, Türkler'in kutsal hayvanıdır. Moğollar'ın kutsal hayvanı köpektir.

Ergenekon Destanı'nda Türkler, Ergenekon ovasından çıkmak istediklerinde yol bulamazlar. Çare olarak da dağların demir madeni içeren bölümlerini eritip bir geçenek açmayı düşünürler. Demir madenini eritmek için dağların çevresine odun-kömür dizilir ve yetmiş deriden yetmiş körük yapıp yetmiş yere konulur. Yedi ve yetmiş sayıları, dokuz ve katları ile birlikte, Türkler'in mitolojik sayılarındandır. Moğollar'ın mitolojik sayıları ise altı ve altmıttır. Destanda altmıt yerine yetmiş sayısına yer verilmesi, bu efsanenin Moğolca bir metinden öğrenilmemiş olduğunu, Türkler'e ait olduğunu gösterir.

Mağaralar, Türk mitolojisinde ve Türk halk düğncesinde önemli bir yer tutarlar. Bu, yalnızca Göktürk efsanelerinde, Bozkurt ve Ergenekon destanlarında değil, Anadolu'daki masallarda da böyledir. Göktürk efsanelerinin, Bozkurt ve Ergenekon destanlarındaki motiflerin ufak değişikliklere uğramıt örneklerini, Anadolu efsanelerinde de bulabiliriz. Hatta islami hikayelerde bile:

Bir Anadolu efsanesinde peygamberin torunu (?) Muhammed Hanefi, önüne çıkan bir geyidi kovalar. Geyik bir mağaradan içeri girer. Muhammed Hanefi de geyidin arkasından mağaraya girer. Mağaradan geçerek büyük bir ovaya varır ve burada Mine Hatun'la kartılatır. Dikkat edilirse, bu Anadolu efsanesindeki mağara, Bozkurt'un hayatta kalan tek Türk gencini götürdüğü mağaranın ve mağaradan çıkan ova da yine Bozkurt Destanı'ndaki kurdun, yatan tek Türk gencini mağaradan geçerek götürdüğü ovanın aynısıdır. Ayrıca yine bu ova, Ergenekon Destanı'ndaki Kay ile Tokuz Oguz'un yurt tuttıkları ovanın aynısıdır.

Altay Türkleri'nin efsanelerinde de Bozkurt ve Ergenekon destanlarının izlerini görmek mümkündür. Bir Altay efsanesinde, bir bahadır avlanırken kartısına çıkan geyidi kovalamada başlar. En sonunda bir Bakır-Dağın önüne gelirler. Bağtan başa bakırdan yapılmıt olan dağ birden açılır ve geyik açılan delikten içeri girer. Genç bahadır da geyidi izler. Az sonra geyik kaybolur. Efsanenin devamında bahadır türlü canavarla, iyi yürekli yatlı kışlarla, çok güzel kızlarla kartılatır. Bu Altay efsanesinde de aynı mağara ve mağaradan geçilerek ulağılan ova motifleri vardır ve bu Altay efsanesi, Muhammed Hanefi'nin efsanesine belirgin bir biçimde benzemektedir. Altay masal ve efsanelerinde bu tür öykülerin daha mitolojik biçimde olanları da vardır.

Asya Büyük Hun Devleti'nde, bizzat Hun hakanının başkanlık ettiği törenler vardır. Bu törenlerden en önemlisinde, devletin ileri gelenleri toplanarak **Ata Mağarası**'na giderler ve orada, hakanın başkanlığında dini törenler yapılır, atalara saygı gösterilir. Aynı törenler, Göktürk Devleti'nde de yapılagelmiştir. Bu adı geçen Ata Mağarası, Bozkurt'un Türk gencini düğmandan kaçırıp sakladığı ve Ergenekon'a ulağtırdığı mağaradır. Ancak bugün, bu mağaranın yeri bilinmiyor. Tabgaçlar da kayaları mağara biçiminde oyarlar ve burada yere, göde, ata ruhlarına kurban sunarlar. Bu kurban töreninden sonra da, çevreye kayın adaçları dikilir, o bölgede kutsal bir orman oluşturulurdu. Asıl önemli olan nokta ise, bütün milletçe bunlara inanılması ve devletin de bu efsaneye saygı göstermesidir. Ayrıca, Aybek üd-Devâdâr'nin anlattığı, Türkler'in kökenine ilişkin "Ay-Ata'm Efsanesi"nde de mağara ve mağarada türeme motifi vardır. Bu efsanede de, Türkler'in ilk atası olan Ay Ata, bir mağarada meydana gelir. Ay Ata Efsanesi'ndeki mağara, ilk ataya bir ana rahmi görevi görmüştür.

Ergenekon Destanı, Türkler'in yüzyıllarca çift sürerek, av avlayarak, maden işleyerek yatayp çodaldıkları, etrafı atılmaz dağlarla çevrili kutsal toprakların öyküsüdür. Ergenekon Destanı'nın önemli bir çizgisi, Türkler'in demircilik geleneğidir. Maden işlemek, demirden ve en iyi çelikten silahlar yapmak, Eski Türkler'in doğal sanatı ve öncüsü idi. Ergenekon Destanı'nda Türkler, demirden bir dağ eritmiş ve bunu yapan kahramanlarını da ölümsüzleştirmişlerdir.

Ergenekon Destanı ilk kez, Cengiz Han'ın kurmuş olduğu Türk-Moğol Devleti'nin tarihçisi

Reşideddin tarafýndan saptanmýttýr. Reşideddin, "Câmi üt-Tevârih" adlý eserinde Ergenekon Destaný ile ilgili geniř bilgiler vermektedir. Fakat Reşideddin, -yukaryda da deđinildiđi gibi- bir Türk destaný olan Ergenekon Destaný'ný modollařtırmýttýr (Ergenekon Destaný'nýn nasýl modollařtırdýđý hakkında Prof.Dr.Bahaeddin Ögel'in, Türk Mitolojisi [1.cilt, 59-71. sayfalar] adlý yapýtýnda geniř bilgiler vardýr).

Ergenekon Destaný, Hýve haný Ebulgazi Bahadýr Han'ýn 17.yy.da yazmýř bulunduđu "Tecerere-Türk" (Türkler'in Soy Kütüđü) adlý esere de kaydedilmiřtir.

Yakup Kadri Karaosmanođlu, Kurtuluř Savařýnda'ki Anadolu'yu, Ergenekon'a benzeterek ayný adý tařýyan bir kitap yazmýttýr.

Ergenekon Destaný'nda Bozkurt, öteki Türk destanlarýnda da olduđu gibi, ön planda ve bař roldedir. Bu kez Türkler'e yol göstericilik, kýlavuzluk yapmaktadır.

Bir rivayete göre Türkler, Ergenekon'dan 9 Martta çýkmýřlardýr. Bařka bir rivayet ise bu tarihi 21 Mart (Nevruz Bayramý) olarak verir. Öyle anlařýlýyor ki, Ergenekon'dan çýkýř iřlemleri 9 Martta bařlamýř, 21 Martta da tamamlanmýřtir.

Destan ařadýda özetlenmiřtir:

Türk illerinde Türk oku ötmeyen, Türk kolu yetmeyen, Türk'e boyun edmeyen bir yer yoktu. Bu durum yabancý kavimleri kýskandıryyordu. Yabancý kavimler birleřtiler, Türkler'in üzerine yürüdüler. Bunun üzerine Türkler çadýrlarýný, sürülerini bir araya topladýlar; çevresine hendek kazýp beklediler. Düşman gelince vuruřma da bařladı. On gün savařtýlar. Sonuçta Türkler üstün geldi.

Bu yenilgileri üzerine düşman kavimlerin hanlarý, beđleri av yerinde toplanýp konuřtular. Dediler ki: "Türkler'e hile yapmazsak halimiz yaman olur!"

Tan ařaranda, baskýna uđramýř gibi, ađýrlýklarýný býrakýp kaçtýlar. Türkler, "Bunlarýn gücü tükendi, kaçýyorlar" deyip artlarýna düřtüler. Düşman, Türkler'i görünce birden döndü. Vuruřma bařladı. Türkler yenildi. Düşman, Türkler'i öldüre öldüre çadýrlarýna geldi. Çadýrlarýný, mallarýný öyle bir yađmaladýlar ki tek kara kýl çadýr bile kalmadı. Büyüklerin hepsini kýlýřtan geçirdiler, küçükleri tutsak ettiler.

O çadıda Türkler'in bařýnda Ýl Kagan vardý. Ýl Kagan'ýn da birçok ođlu vardý. Ancak, bu savařta biri dýřýnda tüm çocuklarý öldü. Kayý (Kayan) adlý bu ođlunu o yýl evlendirmemiřti. Ýl Kagan'ýn bir de Tokuz Oguz (Dokuz Ođuz) adlý bir yeđeni vardý; o da sađ kalmýřtı. Kayý ile Tokuz Oguz tutsak olmuřlardý. On gün sonra ikisi de karýlarýný aldýlar, atlarýna atlayarak kaçtýlar. Türk yurduna döndüler. Burada düşmandan kaçýp gelen develer, atlar, öküzler, koyunlar buldular. Oturup düřündüler: "Dörtbir yan düşman dolu. Dađlarýn içinde kiři yolu düşmez bir yer izleyip yurt turalým, oturalým." Sürülerini alýp dađa dođru göç ettiler.

Geldikleri yoldan bařka yolu olmayan bir yere vardýlar. Bu tek yol da öylesine sarp bir yoldu ki deve olsun, at olsun güçlükle yürürdü; ayadýný yanlýř yere bassa, yuvarlanýp paramparça olurdu.

Türkler'in vardýklarý ülkede akarsular, kaynaklar, türlü bitkiler, yemiřler, avlar vardý. Böyle bir yeri görünce, ulu Tanrı'ya tükrettiler. Kýřýn hayvanlarýnýn etini yediler, yazýn sütünü içtiler. Derisini giydiler. Bu ülkeye "ERGENEKON" dediler.

Zaman geçti, çadlar aktý; Kayý ile Tokuz Oguz'un birçok çocuklarý oldu. Kayý'nýn çok çocuđu oldu, Tokuz Oguz'un daha az oldu. Kayý'dan olma çocuklara Kayat dediler. Tokuz'dan olma çocuklarýn bir bölümüne Tokuzlar dediler, bir bölümüne de Türülken. Yýllar yýly bu iki yiđidin çocuklarý Ergenekon'da kaldýlar; çođaldýlar, çođaldýlar, çođaldýlar. Aradan dört yüz yýl geçti.

Dört yüz yýl sonra kendileri ve süreleri o denli çođaldý ki Ergenekon'a sýdamaz oldular. Çare bulmak için kurultay topladýlar. Dediler ki: "Atalarýmýzdan itittik; Ergenekon dýřýnda geniř ülkeler, güzel yurtlar varmýř. Bizim yurdumuz da eskiden o yerlerde imiř. Dađlarýn arasýný arařtırýp yol bulalým. Göçüp Ergenekon'dan çýkalým. Ergenekon dýřýnda kim bize dost olursa biz de onunla dost olalým, kim bize düşman olursa biz de onunla düşman olalým."

Türkler, kurultayın bu kararý üzerine, Ergenekon'dan çýkmak için yol aradýlar; bulamadýlar. O

zaman bir demirci dedi ki: "Bu dağda bir demir madeni var. Yalın kat demire benzer. Demirini eritsek, belki dağ bize geçit verir." Gidip demir madenini gördüler. Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Dağın altınny, üstünü, yanınny, yönünü odun-kömürle doldurdular. Yetmiş deriden yetmiş büyük körük yapyp, yetmiş yere koydular. Odun kömürü ateşleyip krklediler. Tanrı'nın yardımıyla demir dağ kızdı, eridi, akıverdi. Bir yüklü deve ykacak denli yol oldu.

Sonra gök yeledi bir Bozkurt yktı ortaya; nereden geldiği bilinmeyen. Bozkurt geldi, Türk'n önünde dikildi, durdu. Herkes anladı ki yolu o gösterecek. Bozkurt yürüdü; ardından da Türk milleti. Ve Türkler, Bozkurt'un önderliğinde, o kutsal yılın, kutsal ayının, kutsal gününde Ergenekon'dan yktılar.

Türkler o günü, o saati iyi bellediler. Bu kutsal gün, Türkler'in bayramı oldu. Her yıl o gün büyük törenler yapılır. Bir parça demir ateşte kızdırılır. Bu demiri önce Türk kaganı kyskala tutup rse koyar, çekiçle dver. Sonra teki Türk beğleri de aynı içi yaparak bayramı kutlarlar.

Ergenekon'dan yktılarında Türkler'in kaganı, Kayı Han soyundan gelen Börteçine (Bozkurt) idi. Börteçine bütün illere elçiler gderdi; Türkler'in Ergenekon'dan yktılarını bildirdi. Ta ki, eskisi gibi, bütün iller Türkler'in buyruğu altına gire. Bunu kimi iyi kartıladı, Börteçine'yi kagan bildi; kimi iyi kartılamadı, kartı yktı. Kartı kanlarla savaşıldı ve Türkler hepsini yendiler. Türk Devleti'ni dört bir yana egemen kıldılar.

Türk Beğleri, Ergenekon'dan ykıt Gününü Kızgın Demir Dğerek Kutluyorlar

G

Bugün Orkun ırmağının kıyısında bir kent kalıntısı ile bir saray yıkıntısı vardır ki çok eskiden bu kente Ordu-Balıg denildiği sanılmaktadır. G Destanı, bu kentteki saray yıkıntısının önünde bulunan anıtlardan birinde yazılıdır. Bu yazıtlar, Hüseyin Namık Orkun'a göre, Mogol hanı Ögedey döneminde Çin'den getirilen uzmanlara okutturulup tercüme ettirilmiştir.

G Destanı'nın Çin ve Ýran kaynaklarındaki kayıtlara göre iki ayrı söyleniř biçimi vardır. Bu iki ayrı söyleyiř biçimi birbirine ters düřer nitelikte deđil birbirini bütünler niteliktedir. Ýran kaynaklarındaki söyleyiř biçimi, tarihsel bilgilere daha yakındır. Ayrıca Ýran söyleyiři, Uygurların maniheizm dinini benimseyiřlerini anlatan bir menkıbe niteliđindedir. Ýran söyleyiři Cveyni'nin Tarih-i Cihangta adlı eserinde yer almaktadır.

Destanda adı geçen Bögü Kagan, MS 8. yüzyılda yaşamış bir Uygur kaganıdır. 763 yılında Bögü Kagan, Mani (Maniheizm) dininin rahiplerini adıyıp onları dinlemiş ve bu dini Uygur Devleti'nin resmi dini olarak kabul etmiştir. Aşadıdaki efsanenin kahramanı olan Bögü Kagan, Mani dinini benimseyip yayan bu kagandır. Bögü Kagan'ın Mani dinini kabul etmesi, G Destanı'nın Ýran kaynaklarına göre olan varyantında anlatılmaktadır. Bu bağlamda efsanenin gerek konu, gerekse dayandığı inançlar bakımından Mani dininin ilkelerine dayanması gerekirdi. Ancak durum tam olarak böyle değildir. G Destanı'nda Bozkır Kültürü adlı basmış ve efsanenin ana motifleri Orta Asya geleri ile donanarak Eski Türk inançları Maniheizm ve Budizm inançlarını adeta efsanenin dıtına itmiştir.

Türk destanlarının kuruluşunu ve gelişmesini hazırlayan cihan devleti olma ülküsünün G Destanı'nda kutsal bir inançla yaşatıldığı grlr. Oguz Kagan, Alp Er Tonga (Afrasyab) ve Ergenekon destanlarında görülen bu ülkünün G Destanı'na da işlenmesiyle, Türk destanlarının yapı bakımından belirgin bir bütünlük kazandığı grlr. Türk destanlarının ayrı adlarla farklı zamanlarda kurulmuş gibi görünmelerine kartın, destanların oluşumunda aynı boyların etkili oluşu destanların aynı kaynaktan birleştiklerini kanıtlar.

Çin ve Ýran kaynaklarıncaya bir çok kez sözü edilen G Destanı ile ilgili en önemli kaynaklardan biri Ýranlı tarihi Cveyni tarafından yazılmış olan "Tarih-i Cihangta" adlı yapıdır. İkinci

önemli kaynak da son Uygur hanlarından Temür Buka (Demir Boğa) adına dikilmiş olan mezar taşı yazıtıdır. Bu yazıtın metni sonradan özet olarak Çin tarihlerine geçmiş ve kimi Avrupalı yazarlar da ikinci elden kaynaklardan bu bilgileri özet olarak aktarmışlardır.

Göç Destanı ile Oguz Kagan Destanı Arasındaki Benzerlikler

Göç Destanı'nın kahramanı olan Böğü Kagan'ın akınları, Oguz Destanı'nın kahramanı Oguz Kagan'ın seferleriyle benzerlik göstermektedir. Oguz Kagan Destanı'nın islamî söyleyişinde Oguz Kagan, kuzeybatıdaki karanlık ülkelere doğru gittikçe, başları köpek başına benzeyen **Yt-Barak** adlı bir kavme rastlar. Oguz Kagan Destanı'nın anlatımına göre artık buradan sonra insanodunun yaşadığı topraklar bitmekte, garip yaratıkların ülkeleri başlamakta idi. Böğü Kagan da akınlarında o denli ilerilere gitmişti ki artık elleri ve ayakları hayvanlarınkine benzeyen insan türlerine rastlamıştı. Göç Destanı'na göre Böğü Kagan, tıpkı Oguz Kagan gibi, Hindistan'ı da ele geçirmişti. Ancak Böğü Kagan hakkında destanda geçen bu anlatımlar gerçek tarih olaylarına uygun ifadeler değildir. Büyük olasılıkla, bu efsaneyi yazan/söyleyen Uygurlar'ın elinde Oguz Destanı ya da Oguz Destanı'na benzer bir destan vardı (zaten Oguz Destanı'nın islam öncesine ait versiyonu Uygurlar arasında söylenmekte olup yazılı nüshası Uygurlar'dan günümüze intikal etmiştir). Uygur Türkleri, Mani dinini kabul edip yayan Böğü Kagan'ı, bu eski destana yerleştirmiş ve Göç Destanı'nı yaratmışlardır. Göç Destanı'na göre, Balasagun (=Kuz-Balıg) kentini kuran da Böğü Kagan'dır. Ancak, tarihî kaynaklara göre Uygur Devleti'nin egemenliğinin Isyg-Göl'ün batısına geçmediği de bir gerçektir.

Reşideddin'in Oguzname'sinde (Farsça Oguz destanı) Türk boylarının nasıl türediği anlatılırken, Kıpçak Türkleri'nin türeyişinin bir ağaç aracılığıyla gerçekteleği hikaye edilir. Oguzname, Kıpçak Türkleri'nin ortaya çykışını şöyle anlatır:

Oguz'un çerilerinden birinin karısı gebe kalmış, kocası da savaşta ölmüştü. Bu savaş yerinde kadınların doğum yapması yasaklanmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oguz'un yanına getirdiler, durumu ona anlattılar. Oguz, çocuğun adını Kıpçak koydu. Kıpçak, kabuk sözcüğünden çykıştır; Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler. Türkler'in düşüncesine göre Kıpçak boyları bunun neslinden olmuşlardır.

J.P.Roux'a göre, Reşideddin'in naklettiği Oguz Kagan Destanı'ndaki (Oguzname) ağaç kovuğunda doğum yapan bu kadının çocuğuna Oguz Kagan tarafından Kıpçak adının verilmesi, Böğü Kagan Efsanesi'nin yani Göç Destanı'nın sonraki bir varyantıdır.

Göç Destanı'nda, Oguz Kagan Destanı'nın yapısı ve yaşam anlayışı Böğü Kagan'ın kişliğinde yaşatılmıştır. Gerçek tarihte Orta Asya'nın dışına çkılmamış olan Uygur kaganları, Göç Destanı'nda bir dünya egemeni olarak görülmektedir. Böğü Kagan, Oguz Kagan gibi, bütün seferlerinden zaferle döner. Oguz Kagan'ın ilahi ışıklar içinde bulup evlendiği kıza karılık Böğü Kagan'a yedi yıl gelen ve birlikte Kutlu Dağa gittikleri ilahi kız aynı kaynaktan gelmekte olup Bozkır inançlarına göre kız biçimini almış yardımcı bir ruhtur. Oguz Kagan Destanı'ndaki Oguz Kagan'ın veziri Uluğ Türk'ün düşüne karılık, benzer biçimde Böğü Kagan ile veziri de bir düş görürler ve bu iki düş de ady geçen kaganların devletlerinin geleceğini etkiler.

Yukarıda sayılan bu benzerliklerin sonucu olarak Göç Destanı'nın kuruluşunda Oguz Kagan Destanı'nın etkisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Destanda Asya'ya hatta dünyaya egemen olan bir devlet portresinin çizilmesi, Oguz Kagan ve Alp Er Tonga (Afrasyab) destanlarındaki geleneğin ve Türkler'in yaşam anlayışının Göç Destanı'na işlenmiş olmasından ileri gelmektedir. Fakat Göç Destanı ile Oguz Kagan Destanı arasındaki bu benzerliklere karşın Göç Destanı, Oguz Kagan Destanı kadar görkemli bir destan değildir.

Aşadıya Göç Destanı'nın iki ayrı söyleyiş biçimine de yer verilmiştir. Önce Çin kaynaklarına göre, daha sonra da İran kaynaklarına göre olan Göç Destanı'nı bulacaksınız.

Çin Kaynaklarına Göre Göç Destanı

Uygur ülkesinde, Togla ve Selenge ırmağlarının birleştiği yerde Kumlançu denilen bir tepe vardır. Bu tepenin adına Hulin dağı denirdi. Hulin dağında birbirine çok yakın iki ağaç büyümüştü. Bu ağaçlardan biri kayın ağacı idi. Bir gece, kayın ağacının üzerine gökten bir mavi ışık düştü. Yki ırmağ arasında yaşayan kişiler bu ışığı gördüler, ürpererek izlediler. Kutsal bir

ýtyktý bu; kayýn ađacýnýn úzerinde aylar boyu kaldý. Kutsal ýtyđýn kayýn ađacýnýn úzerinde kaldýđý süre içinde ađacýn gövdesi büyüdükçe büyüdü, kabardý. Ađaçtan, çok güzel türküler gelmeđe bađladı. Gece oldu mu, ađacýn otuz adým ötesine deđin bütün çevre ýtyklar içinde kalýyordu.

Bir gün, ađacýn gövdesi birdenbire yarýlýverdi. Ýçinden beť küçük odacýk görünümünde beť küçük çadýr çýktý. Her odacýđýn içinde bir çocuk vardý. Çocuklaryn ađýzlarýnýn úzerinde asýlý birer emzik vardý; onlar bu emziklerden süt emiyorlardý. İtyktan dođmuť olan bu kutsal çocuklara halk ve halkýn ileri gelenleri çok büyük saygy gösterdiler.

Çocuklaryn en büyüđünün adý Sungur Tigin, ondan sonrakinin Kotur Tigin, üçüncüsünün Tükel Tigin, dördüncüsünün Or Tigin, beřinci ve en küçüđünün adý da Böğü Tigin idi. Ýnsanlar, bu beť çocuđu Tanrı'nýn gönderdiđine inandýlar. Ýçlerinden birini kagan yapmak istediler. Böğü Tigin ötekilerden daha güzel, daha yiđit, daha akýllý idi. Halk, Böğü Tigin'in hepsinden üstün olduđunu anladı, onu kagan seçti. Böğü Han, büyük bir törenle tahta çýktý. Kendisinden sonra gelen otuzdan fazla soyu da Uygurlar'ýn baťýnda kaldý.

Yýllar yıllary kovaladı. Bir gün geldi, Yolun Tigin Uygurlar'a kagan oldu. Yolun Kagan'ýn Kalý Tigin adýnda bir odlu vardý. Yolun Kagan, odlu Kalý Tigin'e çin konçuyularýndan (=prenselerinden) Kiu-Lien'i eť olarak almayı uygun gördü. Kalý Tigin ile Kiu-Lien evlendiler.

Evlilikten sonra Kiu-Lien, sarayýný Kara-Kurum'daki Hatun Dađý'nda kurdu. Hatun Dađý'na "Gök Ruhlarýnýn Dađý" adý da verildi. Hatun Dađý'nýn çevresinde daha bir çok dađ vardý. Bu dađlardan biri Tanrı Dađý idi. Tanrı Dađý'nýn güneyinde de Kutlu Dađ bulunmaktaydı. Kutlu Dađ, koca bir kaya parçasý idi.

Günlerden bir gün Çin elçileri, yanlarynda falcýlarla birlikte Kiu-Lien'in sarayýna geldiler. Çin elçileri ile falcýlar aralarynda konuřup şöyle dediler.

"Türk ülkesinin tüm varlýđý, bütün mutluluđu Kutlu Dađ denilen bu kaya parçasýna bađlýdır. Türkler'i yýkmak istiyorsak bu kayayı ellerinden almalıyyız."

Elçiler aralarynda böyle konuřup anlaťtyktan sonra Kalý Kagan'a gittiler. Ona dediler ki:

"Siz bizim bir konçuyumuzla evlendiniz. Bizim de sizden bir dileđimiz olacak. Kutlu Dađ'ýn taťları sizin saygydeđer ülkenizce kullanýlmamaktadır. Sizin yerinize biz bu taťları deđerlendirelim."

Yeni kagan, bu isteđi yerine getirdiđinde sonucun nereye varacađýný düřünemedi; Çinliler'in isteđini kabul etti. Böylece yurdun bir parçasý olan kayayı onlara verdi. Oysa Kutlu Dađ kutsal bir kaya idi. Türk ülkesinin mutluluđu bu kayaya bađlýydý; kutsal tať Türk yurdunun bölünmez bütünlüđünü temsil ediyordu. Týlsýmlý kaya düřmana verilirse bu bütünlük parçalanacak, Türkler'in tüm mutluluđu yok olacaktý. Kagan bu kutsal kayayı Çinliler'e verdi. Ama kaya, kolay kolay sökülüp götürülecek gibi deđildi. Bunu gören Çinliler kayanın çevresine odun kömür yýđdýlar, kayayı ateře vurdular. Kaya iyice kýzýnca üstüne sirke döküp paramparça ettiler. Her bir parçayı aldýlar, ülkelerine götürdüler.

Ýtte, ne olduysa o zaman oldu. Türkeli'nin bütün kurdu kuđu, bütün hayvaný dile geldi; kendi dillerince kayanın düřmana verilmesine duyduklary acýyy anlattýlar, ađladýlar. Yedi gün sonra günahý bađýđlanmaz düřüncesiz kagan öldü. Ne var ki, kaganýn ölüümüyle de ülke felaketten kurtulamadý. Bir Çin konçuyu (=prensesi) uđruna çekinilmeden bađýđlanan yurdun kayasý, Türkeli'nin felaketine neden oldu. Halk rahat yüzü görmedi. Irmaklar birbiri ardýnca kurudu. Göllerin suyu buđulaťty, uçup gitti. Topraklar kurudu, ürün vermez oldu. Yolun Kagan'dan sonra baťa geçen kaganlar da arka arkaya öldüler.

Günlerden sonra Türk tahtýna Böğü Kagan'ýn torunlaryndan biri oturdu. O zaman yurtta canlý-cansýz, evcil-yaban, çoluk-çocuk, soluk alan-almayan her ne varsa bir ađýzdan "Göç!... Göç!..." diye çýđrytmađa baťladýlar. Derinden, iniltili, hüžün dolu, eli böđründe kalmýť bir çýđrytmaydı bu. Ýnlemelere yürek dayanmýyordu.

Uygurlar bu çýđrytmalary bir ilahî buyruk bildiler. Toparlandýlar, yola koyuldular. Yurtlaryný, yuvalaryný býrakýp bilinmedik ülkelere göç ettiler.

Sonunda adýna Turfan denilen bir yere geldiler. Burada sesler kesildi. Uygurlar bu yere kondular, beř kent kurup yerleřtiler. Adýný da Beř-Balyg koydular. Burada yařayýp ođaldýlar.

Ýran Kaynaklarýna Göre G Destaný

Uygur lkesinde Kara-Kurum aylarýndan iki ýrmak vardýr. Bunlardan birine Togla, birine de Selenge adý verilirdi. Bu sular akarak Kamlanu'da birleřilerdi. Bu iki ýrmađýn arasýnda iki ađaç vardý. Bu ađaçlarýn biri fusuk, biri tur ađacı idi. Bunlarýn yapraklarý, yaz ya da kýt olsun, dklmezdi. Bu iki ađaç, iki dađýn arasýnda yetiřip büyümüřtü.

Bir gün bu iki ađacýn arasýna gökten bir ýtyk indi. Ýki yandaki dađlar yavař yavař büyümeđe bařladı. Halk řařýrmýřtý. Ýçlerinde büyük bir saygý duyarak oraya yaklařtýlar. Ađaçlarýn yanýna vardýklarýnda kulaklarýna çok tatlý ve güzel ezgiler gelmeđe bařladı. Her gece buraya bir ýtyk inmeđe ve ýtyđýn çevresinde otuz kez řimřek akmađa bařladı. Bir gün insanlar burada ayrý ayrý kurulmuř beř adýr gördüler. adýrlarýn her birinde bir ocuk oturuyordu. Her ocuđun kartýsýnda da onlarý doyurmađa yetecek denli süt dolu emzikler asýlý idi. adýrýn tabaný bařtan ayađa gümüř ile döřenmiřti.

Bütün boylarýn beđleri ve halký bu garip iři görmek için kalkýp geldiler. Manzarayý görünce saygý ile diz ktler, selam verdiler. adýrlara girdiler, çocuklarý alýp dýřarý ýktýlar. Beslenip büyütülmeleri için çocuklarý süt analarýna, dađýlara verdiler. Çocuklar büyüyüp konuřmađa bařlayınca Uygurlar'a ana babalarýný sordular. Uygurlar, o iki ađacı gösterdiler. Çocuklar ađaçlarý görünce, bir çocuđun babasýna gsterdiři saygýyý gösterdiler; ađaçlarýn kartýsýnda diz ktler, yeri öptüler. Bunun zerine ađaçlar dile geldi ve řöyle dedi:

"Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiř çocuklar böyle olurlar, ana babalarýna saygý gösterirler. mrnz uzun, adýnz büyük, nnz sürekli olsun."

Çevrede yařayan bütün kavimler bu çocuklara hükümdar ođullarýymýř gibi saygý gösterdiler. Kente dönünce, ocuklarýn her birine bir ad koydular. En büyüđünün adý Sungur Tigin, ikincisinin adý Kotur Tigin, üçüncüsünün adý Tkel Tigin, dördüncüsünün adý Or Tigin, beřincisinin adý da Bögü Tigin oldu. ocuklarýn dođuřundaki kutsal durumu görenler, bunlardan birinin kagan seçilmesi kararýna vardýlar.

Çocuklar arasýnda Bögü Tigin güzelliđi, boyu posu, sabrý, iradesi, ileri görüřlülüđü bakýmýndan öbürlerinden nde idi. Ayrýca, bütün milletlerin dillerini, yazýlarýný biliyordu. Herkes onun kagan seçilmesi kararýnda birleřti. Bögü Kagan, büyük bir törenle tahta oturdu. Bögü Kagan, ülkeyi adaletle ynetmeđe bařladı; adamlarý, miyeti, çerileri (=askerleri), atlarý gittikçe çođalmađa bařladı. Egemenlik süresi içinde Bögü Kagan'a  karga yardým etti. Bu kargalar dnyanýn bütün dillerini bilmekteydiler. Nerede bir olay olursa Bögü Kagan'a bildirirlerdi.

Bir gece Bögü Kagan uyurken, penceresinin önünde bir kýz hayali belirdi, onu uyandýrdý. Bögü Kagan ürktü, kýzý görmemiř gibi davrandý, kendisini uykuda imiř gibi gösterdi. Ýkinci gece kýz yine geldi. Bögü Kagan, yine görmüyormuř gibi yaptý, kendisini uykuda gösterdi. Sabah oldu. Kagan, vezirine danýřtý. nc gece kýz yine geldi. Bögü Kagan, vezirinin đdne uyararak kýzý alýp Ak-Dađ'a gitti. Bögü Kagan ile kýz bu dađda gün dođana deđin konuřtular. Yedi yýl, altý ay, yirmi iki gün her gece kýz, Bögü Kagan'a geldi; her gece konuřtular. Ayrýlacaklarý gece kýz, Bögü Kagan'a řöyle dedi:

"Dođudan batýya deđin tüm dünya senin buyruđun altýna girecektir. Ýřlerini sýký tut, iyi alýř."

Ertesi gün Bögü Kagan ordularýný topladı. 300.000 erisini Sungur Tigin'in komutasýna verdi; onu Mogol ülkelerine akýna gönderdi. 100.000 erisini Kotur Tigin'in komutasýna verdi; onu Tankut ülkesine gönderdi. Tkel Tigin'i Tibet yönüne gönderdi. Kendisi de 300.000 erisi ile Hýtay'a (=in'e) yöneldi. Or Tigin'i ise kendi yerinde kagan vekili olarak býraktý. Bögü Kagan'ýn ordularýnýn hepsi zaferlerle geri döndüler. Getirdikleri mallar, paralar, ganimetler sayýlamayacak kadar çoktu. Bögü Kagan, Orkun Irmađý'nýn kýyýsýnda Ordu-Balyg adýnda bir kent kurdurdu; Ordu-Balyg'y kendine bařkent yaptý. Dođudaki bütün lkeler Bögü Kagan'ýn buyruđu altýna girdi.

Bögü Kagan bir gece bir dř gördü. Düřünde ak giysilere bürünmüř, bařýnda ak bir řerit, elinde de am kozalađý büyüklüđünde Yada tařý olan bir yařlý kiři vardý. Yařlý kiři Bögü Kagan'a yaklařtý,

Yada taťyný Bögü Kagan'a verdi ve řöyle dedi:

"Bu taťý saklarsan dünyanýn dört bucađýný milletinin buyruđu altýna alýrsýn."

O gece Bögü Kagan'ýn baťveziri de ayný düřü görmüřtü. Bögü Kagan uyanýr uyanmaz ordularýný topladı. Batý yönüne sefere çýktý. Gide gide Türkistan'a vardý. Burada çayýr çimenle döřenmiř, gürül gürül akan sularý olan bir yere rastladı. Burada oturmađa karar verdi. Balasagun kentini kurdu. Bögü Kagan'ýn ordularý dört bir yana yayýldýlar, bütün milletleri egemenlik altýna aldýlar. Yeryüzünde Türkler'in karťsýnda duracak kimse kalmadı. Türk ordularý o denli ilerlemiřlerdi ki acayip biçimli insanlara rastladýlar. Bunlarýn elleri, ayaklarý týpký hayvanlarýnkine benziyordu. Bu yaratýklarý görünce artýk bundan sonra insanların bulunmadýđýný anladýlar, geri döndüler.

Daha sonra Uygurlar'ýn buyruđuna giren hükümdarlar birer birer geldiler, Bögü Kagan'a bađlýlyklarýný ve saygýlarýný sundular. Bunlar arasýnda Hint hükümdarý çok çirkindi. Bunun için Bögü Kagan, bu hükümdarý katýna kabul etmedi. Bögü Kagan yapýlan törenden sonra hükümdarlara, kendi ülkelerine dönmelerini ve kendi bölgelerini yönetmelerini buyurdu. Bu hükümdarlarýn Bögü Kagan'a ne kadar vergi verecekleri de ayrýca bir toplantý ile karar altýna alýndý. Artýk yeryüzü zapt edilmiř, Bögü Kagan'ýn karťsýnda duracak kimse kalmamyťtı. Bögü Kagan geri dönmeđe karar verdi, yurduna geldi.

O çađda Uygurlar'ýn din adamlarýna "kam" denilirdi. Kamlar cinlere hükmederler, onlara istediklerini yaptýrýrlardı. Türkler ile Mogollar kamlara çok önem verirlerdi. Bir iře baťlamak için kamlara danýřýrlar, ona göre davranýrlardı. Hastalarýna da kamlar bakardı. Kamlarýn en güçlü olduklarý zaman, iyi ve kötü ruhlarla bađ kurduklarý, onlarla konuřtuklarý günlerdi.

Bögü Kagan çađýnda Uygurlar Çin kaganýna elçiler gönderdiler, kendilerine Nom kitaplarýndan anlayan ve adlarýna Tüvinyan denilen din adamlarýný göndermesini istediler. Nom, Çinliler'in din kitaplarýnýn adýydý. Çinliler, bugün yaťayan bir adamýn bin yıl önce de yaťadýđýna inanýrlardı.

Çin ülkesinden Nom yöntemlerini bilen kiřiler geldiler. Bunlar kamlarla oturup konuřtular, kendi din kitaplarýný gösterdiler, onlarla tartýřtýlar. Kamlar tartýřmayý yitirdi. Bu tartýřmadan sonra Uygurlar Çin'den gelen yeni dini kabul ettiler (bu din Maniheizm'dir).

Bögü Kagan

şu

řu Destaný, Türkler'in en eski destanlarýndan biridir. Destanýn kahramaný olan řu, bilginlerin tahminlerine göre MÖ dördüncü yüzyýlda yaťamýř bir Türk kaganýdır. řu Destaný'nýn konusu, Makedonyalı Ýskender'in Asya içlerine dođru ilerlerken Türkler'le yaptýđý savařlardýr (?). Ama, türkolog Zeki Velidi Togan'a göre, destanda adý geçen Ýskender'in Makedonya'ly Ýskender ile bir ilgisi yoktur ve řu Destaný'nýn konusu Makedonyalı Ýskender'in istilasý deđil daha önceki yüzyýllarda oluřmuř bir Aryani istilasýdır.

Destanda Türk boylarýnýn oluřumu ve Türkler'in kent yaťamýna geçmeđe baťlamalarý da anlatýlmaktadır. Ayrýca, ulusunu bir istiladan korumak için çaba gösteren bir kaganýn kaygýlarýnýn ince bir biçimde iřlenmesi, destana ayrý bir özellik katmaktadır. řu Destaný, kendisinden sonra oluřacak Türk destanlarýnýn ana çizgilerini ve süslemelerini belirlemiřtir.

řu Destaný, kimi bilginlere göre Saka Türkleri'nin destanýdır. řu destanýnda müzik ve ezgi önemli bir rol oynar; ama bu müzik insan sesine deđil, sazlarýn sesine dayanýr. Destanýn kahramaný genç kagan řu, Türk destanlarýnýn yerinde durmayan hareketli ve atak yiditlerinden daha deđiřik bir yapıdadýr. Kagan řu, beden ve ruh yapýsý ile daha çok, Osmanly hakaný 3. Selim'i andýrýr. řu Kagan, 3. Selim gibi içli, sanatçý, düřünceli ve mantýklý bir kimsedir. Sarayýnýn kapýsýnda günde 365 nöbet çalýnýr.

řu Destaný'nýn özeti ařađýda yer almaktadır:

Ŧu Kalesi'ni, Balasagun yakýnlarýnda genç kagan Ŧu yaptýrmýttý. Kagan Ŧu'nun sarayý ise Balasagun'da idi. Kalede ve Balasagun'da çok gcl bir ordu bulunuyordu. Balasagun kenti çok zengindi. Ŧu Kagan'ýn sarayýnýn önünde ordu beđleri için her gün 365 nöbet vurulurdu. Bu sýrada, Zülkarneyn (Ýskender) dođu seferine ýkmýt, n Asya'dan Ýran ilerine kadar önüne çýkan tüm ordularý yenmiř, ülkeleri iđgal etmiřti. Zülkarneyn, Semerkand'a deđin ilerlemiř, Türk illerine yaklařmýttý.

Ŧu Kagan'ýn gzcleri, Zülkarneyn'in Balasagun'a ve Ŧu Kalesi'ne yaklařtýđýný bildirdiler. Gzcler, Ŧu Kagan'a tyle dediler:

"Zülkarneyn denilen, gün batýsýndan kopup gelen bir kýral ordusuyla bize yaklařmaktadýr. nne ýkan ordularý dize getirmiř, yerle bir etmiřtir. Bize ne buyurursun? Onunla savařalmýmý?"

Genç kagan Ŧu, habercilerin sözlerini dinlemez gibi göründü. Çünkü daha önceden, en güvendiđi yidiťlerden kýrk kiřiye seçmiř, Hucend Irmađý kýyýlarýna gözcülük etsinler diye göndermiřti. Yidiťler, kimseye görünmeden gizlice giderek Hucend kýyýlarýna yerleřtikleri için, ordu habercileri durumu bilmiyorlardý. Getirdikleri kötü haberden Ŧu Kagan'ýn kaygýlanmamasýna, kýln bile kýpýrdatmamasýna tařýrdýlar. Ŧu Kagan gnl ise rahattý.

Ŧu Kagan'ýn gmtten bir havuzu vardý. Havuzu, iřten anlayan ustalara yaptýrmýttý. Havuz, istenildiđinde tařýnabiliyordu. Ŧu Kagan, savařa bile gitse gmt havuzunu yanýna alýrdý. Konakladýđ yerlerde içine su doldurtur, su dolu bu gmt havuza kazlar, ördekler salar, onlara bakardý. Kazlarýn, ördeklerin gmt havuzda yzřlerini seyretmek kendisini dinledirir, dinlenirken de ulusunun geleceđi ile, sefer ve savařlar ile ilgili tasarýlar hazýrlardý. Ŧu Kagan, haberciler geldikleri sýrada yine gmt havuzda yüzen kazlarý, ördekleri seyrederek dinleniyordu. Habercilerin:

"Ne buyruk verirsin kaganým? Zülkarneyn ile savařa tutuřalmýmý?"

Diye sorup buyruk beklemeleri üzerine onlara havuzu ve havuzda yüzen kazlar ile ördekleri gösterek tyle dedi:

"Bakýn. Görüyor musunuz... Kazlarla rdekler suda ne güzel yüzüyor, nasýl dalýp dalýp ýkýyorlar?"

Haberciler, kaganlarýnn bu biçimde konuřmasýný garip karřýladýlar. Ona kuřku ile baktýlar. "Herhalde kaganýmzýn hiç bir hazýrlýđý yok. Onun için ne yapacađýný bilemiyor" diye düřündüler.

O sýrada, Zülkarneyn'in ordusu Hucend Irmađýný geçmiřti. vakit gece yarýsýna geliyordu. Hucend Irmađý kýyýlarýnda gözcülük yapan, Ŧu Kagan'ýn kýrk yidiťi atlanýp, yýldýrým gibi Ŧu Kalesi'ne geldiler. Ŧu Kagan'ýn katýna varýp Zülkarneyn'in Hucend Suyu'nu geçtiđini, Balasagun yolunda ilerlediđini bildirdiler. Daha nceki habercilerin sözlerini dinlerken kýl kýpýrdamayan Ŧu Kagan, kýrk yidiťin sözleri üzerine hemen g davulunun alýnmasýný buyurdu. Davulun alýnması ile birlikte dođuya dođru hýzla yola koyuldular. Bu durum halký tařýrttý. Gündüzün hazýrlýk yapýlmadan, gece vakti gn bařlamasýndan korktular. Ellerine ne geçtiyse toplayýp bulabildikleri atlara atlayan millet, kaganla birlikte yola düřtü. Gün dođarken, kentte kimse kalmamýttý. Yalnýzca bomboř ve düz bir ova görünüyordu.

Bütün millet, Ŧu Kagan'ýn ardýndan gitmiřti. Ancak, binecek bir řey bulamayan yirmi iki kiři, Ŧu Kalesi'nde kalmýttý. Bunlar ne yapacaklarýný düřünürlerken yanlarýna iki kiři daha geldi. Bu iki kiři kap kacaklarýný toplayýp sýrtlarýna vurmuřlardý. Yorgundular. Fakat, pek duracađa benzemiyorlardý. nceki yirmi iki kiři, bu yeni gelenlere bir yere gitmemelerini, kendileri gibi kalede kalýp beklemelerini söylediler.

"Zülkarneyn denilen her kim ise, burada uzun süre kalamaz, geldiđi gibi geri dönüp gider. Burasý bizim yurdumuz, yine bize kalýr." dediler.

Ýtte bu yüzden, bu iki kiřinin adý Kalaç olarak kaldý. Bu iki kiřiden olan çocuklar ile torunlarý de Kalaç adýyla anýldýlar. Ama bu iki kiři, yirmi iki kiřinin sözlerini dinlemeyerek onlarý býrakýp gittikleri için Zülkarneyn'in geldiđini görmediler.

Zülkarneyn gelip de kalede kalan uzun saçlý yirmi iki kiþiyi görünce "Türk mânend" dedi. Bu söz, "Türk'e benziyorlar" anlamýna geliyordu. Bu yüzden, yirmi iki kiþinin soylarýnýn adý da Türkman (Türkmen) olarak kaldý. Giden iki kiþi, gittikleri için tam anlamýyla Türkmen sayýlmadýlar. Böylece oluşan yirmi dört boydan, yirmi ikisi Türkmen, öteki ikisi de Kalaç diye bilindi.

Bu olaylar olurken Őu Kagan, ordusu ve yanýndakilerle birlikte Çin synýrýna dedin ilerlemiþti. Çin'e yakýn Uygur iline vardýklarýnda Őu Kagan, artýk Zülkarneyn'i kartýlayabilecek durumda olduðuna, onu asýl merkezinden çok uzaklara çektiðine karar verdi. Çünkü, kendi soydaþlarý arasýnda bulunduðu için Zülkarneyn'den daha güçlü duruma gelmiþti. Őu Kagan, çerilerinin en gençlerini ayýrdý; onlarý Zülkarneyn'in üzerine yollamayý düündü. Veziri, gidecek olanlarýn tümünün genç olduðunu, deneyimlerinin bulunmadýðýný, bařaramazlarsa iþin kötüye varacaðýný söyledi. Őu Kagan, vezirine hak verdi. Yaþlý, deneyimli bir subaþýný çerileriyle birlikte gönderdi.

Őu Kagan'ýn çerileri bir zaman sonra Zülkarneyn'in öncü birlikleriyle kartýlattýlar. Türk çerileri, Zülkarneyn'in öncü birliklerine bir gece baskýný yaptýlar. Baskýn çok kanlý oldu. Bir ölüm kalým savaþý yapýldý. Zülkarneyn'in öncü birlikleri bozguna uđradýlar. Türk erlerinden biri, Zülkarneyn'in çerilerinden birini tek kýlýç vuruþuyla ikiye böldü. Çerinin kemerine bađladýđý altýn torbasý parçalandý; içindeki altýnlar yere saçýldý, çerinin kanýyla kýzýla bulandý. Ertesi gün, gün ýtýklarý bu kanlý altýnlarý parlattý. Bunu gören Türk erleri birbirlerine bakýp "Altýn kan! Altýn kan!" diye bađrýttýlar. O günden sonra, bu baskýnýn yapýldýđý yerin yakýnýnda bulunan dađa Altýn Kan (Altun Han) dendi.

Baskýndan sonra Őu Kagan ile Zülkarneyn daha savařmadýlar, barýř yaptýlar. Barýř, iki taraf içinde iyi sonuçlar dođurdu. Burada bir çok kent kurulmađa bařlandı. Uygur Türkleri ile öteki Türk boylarý bu kentlere yerleřtiler. Őu Kagan da Balasagun'a döndü. Őu Kalesi'ni sađlamlařtırdý. Balasagun kentinin geliřtirdi. En sonunda da kaleye bir týlsým koydu. Bu öyle bir týlsýmđý ki dörtbir yanda duyuldu. Leylekler kente dek geldiklerinde týlsým yüzünden daha uzađa uçamadýlar, kenti ařamadýlar.

Tufan

Türk mitolojisinde, tufan ile ilgili örnekler Altay Türkleri'nin efsanelerinde yařamaktadır. Altay Türkleri'nde, tufan efsanesinin bir kaç söyleyiři vardýr. Ařađýda bu söyleyiřlerden birine yer verilmiřtir. Ařađýda yer alan ve U. Harva Holmberg tarafýndan nakledilen Altay Tufan Efsanesi, Ýslam ve Hýristiyan dünyasýnýn Nuh Tufaný anlatýlarýna oldukça benzemektedir. Altay Tufan Efsanesi, özetle řyledir:

Sel bütün yeri kapladýđýnda, Tengiz (=Deniz) yerin üzerinde efendi idi. Tengiz'in yönetimi altýnda Nama adýnda iyi bir erkek yařardı. Nama'nýn Sozun Uul, Sar Uul ve Balýk adlarýnda üç ođlu vardý.

Ülgen (Tanrı), Nama'ya bir kerep (=tahta sandýk) yapmasýný buyurdu. Nama, sandýđýn yapýlmasý iřini üç ođluna býraktý. Ođullarý, kerepi bir dađ üzerinde yaptýlar. Kerep yapýldýktan sonra Nama, onu her biri seksen kulaç olan sekiz halatla kötelerinden yere bađlamalarýný söyledi. Böylece su seksen kulaç yükseldiðinde durum anlařýlacaktý. Bundan sonra Nama, ailesi ile çeřitli hayvanlarý, kuřlarý alarak kerepe girdi.

Yeryüzünü sisler kapladý. Dünya korkunç bir karanlýđa gömüldü. Yerin altýndan, ýrmaklardan, denizlerden sular fýřkırdý. Gökten sađanaklar bořandý. Yedi gün sonra yere bađlanan halatlar koptu, kerep yüzmeđe bařladı; suyun seksen kulaç yükseldiði anlařýldý. Yedi gün daha geçti. Nama en büyük ođluna kerepin penceresini açmasýný, çevreye bakmasýný söyledi. Sozun Uul bütün yönlere baktý. Sonra řöyle dedi: "Her řey sularýn altýna batmýř. Yalnızca dađlarýn doruklarý görünüyor." Daha sonra Nama da baktý. O da "Gökyüzü ile sular dýřýnda bir nesne

görmüyor" dedi.

Kerep sonunda sekiz dağın birbirine yaklağığı yerde durdu. Çomoday ve Tuluttu dağlarında karaya oturdu. Nama pencereyi açtı, kuzgunu serbest bıraktı. Kuzgun geri dönmedi. İkinci gün kargay gönderdi, üçüncü gün saksadanı gönderdi. Hiçbiri geri gelmedi. Dördüncü gün bir güvercin gönderdi. Güvercin, gagasında bir ince dalla geri döndü. Nama bu kuştan, öteki kuşların niçin geri gelmediğini öğrendi. Onlar sırasıyla geyik, köpek ve at leşi yemek üzere gittikleri yerde kalmıtlardı. Nama bunu duyunca öfkelenđi. "Onlar şimdi ne yapıyorsa, dünyanın sonuna değin onu yapmağa devam etsinler" dedi.

Efsanenin devamında Nama yatlandığı zaman, kurtardığı canlıları öldürmesi için kendisini kýtıktan karısını öldürür. Ođlu Sozun Uul'u yanına alarak cennete (göde) çýkar. Daha sonra orada beř yıldızlı bir yıldız kümesine dönuür. Holmberg'in düüncesine göre, tufan kahramanları, Yayık Han'a dönuümtür. Yayık Han, Altay Türkleri'ne göre, insanları koruyan ve yağam veren bir ruhtur. Ayrıca insanlarla Ülgen (Tanrı) arasında elçilik yapar.

Türeyiş

Asya Büyük Hun Devleti ile Kök Türk Devleti arasındaki dönemde Orta Asya'da yaşıyan Türkler'e Çinliler, **Kao-çý** derlerdi. "Kao-çý" sözü Çince'de "yüksek tekerlekli arabası olan" demektir. Kao-çý'lara Çinliler, **T'ieh-le** adını da verirdi. T'ieh-le kelimesi, Türkçe **Töles** sözünün Çin adına uydurulmuř biçimidir. Töles Türkleri, Kök Türk Devleti'nin çekirdeğini oluşturan Türk boyudur.

Çin kaynaklarına göre, Tölesler'in (ve öteki Türkler'in) türkeleri kurt ulumasını andırırdı; çünkü yine aynı kaynaklara göre onların ataları kurt idi. Çinlilerin sözünü ettikleri kurt ulumasına benzeyen türküler, Türkler'in zamanımızda da söylemekte olduğu "uzun hava, bozlak, maya" türündeki halk ezgileri olsa gerektir.

Kimi kaynaklar Töles ve Kao-çý kelimelerini yalnızca Uygur Türkleri ile özdelettirirler. Ama yukarıda da belirtildiği gibi Töles adı, Büyük Hun Devleti ile Kök Türk Devleti arasındaki dönemde Türkler'e verilmiş ortak bir addır. Dolayısıyla Tölesler, Uygur Türkleri'nin ataları olduğu gibi Oguz, Karluk, Kıpçak vs bütün Türk boylarının da atalarıdır. Ayrıca, tarihi araştırmalara göre, Uygurlar ile Oguzlar aynı boy kökeninden gelirler. Yeriki dönemlerde Uygur ve Oguz diye ikiye ayrılmıtlardır. Zaten, Türk topluluklarına bir bakıldığında tip bakımından Oguzlar (bugünkü Türkmenler, dolayısıyla Azeriler, Anadolu Türkleri ve öteki Ön Asya Türkleri) ile Uygurların birbirlerine çok yakın oldukları görülür. Ayrıca eski tarihi kayıtlarda Oguz ve Uygur adlarının hep birlikte yer aldığı görülür (Tokuz Oguz-On Uygur).

Bunun yanında, Eski Türkler'in boy adları sistemi ile bizim zihnimizdeki ad kavramını birbirine karıştırmamak gerekir. Eski Türkler'de boy adları geleneksel ve kalıcı değildi; izafi bir nitelik taşırdı. Türk boyları tek bir boy çatısı altında bir bodun olarak birleşirler ve yeni bir adla ortaya çýkarak bir devlet ya da siyasi bir oluşum kurarlardı. Zamanla bu siyasi oluşum dağılır ve oluşumu oluşturan boylar yeni bir adla ortaya çýkarak, bir başka siyasi oluşum kurarlardı. Bu hal, böylece devam ederdi. Yani boy adları geçici ve izafi idi. Zaten, bunun aksi iddia edilecek olursa her Türk devletinin yıkılışında ve her boy oluşumunun dağılışında, bu halkların ortadan yok olduklarını kabul etmek gerekir. E bu adları uzaylılar da kaçırmadığına göre, tarihte rastlanan Ting-Ling, Töles, Türğış, Usun, Hun, Abar, Sabar....vs gibi Türk boyları nereye gittiler. Yanıtı çok basit; uğradıkları bir yıkım (savaş, baskın, kıyım, göç vb) ya da siyasi dağılmadan sonra yeni bir ad ve yeni bir oluşumla yeniden tarih sahnesine çýktılar.

Sonradan Kök Türk ve Uygur devletlerini kuracak olan **Töles** adındaki bu Türk topluluklarının en yakın komşuları olan Çinlilerin kaynakları, onların kökenlerini kurda bağlayan bir efsane Saptamış ve tarih kayıtlarına geçirmişlerdir. Şimdi bu efsaneyi, yukarıdaki bilgilerin ışığında gözden geçirelim:

...Hun kaganlarından birinin çok akıllı iki kıızı vardı. Bu kızlar çok akıllı ve çok güzel idiler. Kızlar o denli akıllı, o denli iyilerdi ki, babaları böyle bir karara vardı: "Ben bu kızları kendim evlendiremem. Bunlar o denli iyiler ki, o denli akıllılar ki, bu kızları ancak Tanrı evlendirir." Kagan, kızlarını ülkesinin en kuzey ucunda, kışi yaadığı değmeyen bir yere götürüp yüksek bir

dağın bağına koydu. Kızlar bu tepede bekleyedurdular. Aradan epey zaman geçti. Bir zaman sonra, tepenin çevresinde yağlı ve erkek bir Bozkurt göründü. Kurt, tepenin çevresinde dolağmağa bağladı ama kızların yanına gitmedi. Kızlardan kk olanı bu durumu görünce kardeğine: "Yıtte bu kurdu, ikimizden birinin evlenmesi için Tanrı gönderdi" dedi ve kurdun yanına doğru gitti. Kardeği gitme dedi ise de onu dinlemedi. Tepeden inerek kurtla evlendi. Bu evlenmeden birçok ocuk doğdu. Bunlara Tokuz Oguz-On Uygur (Dokuz Oğuz-On Uygur) denildi. Bu ocukların sesi, Bozkurt sesine benzerdi. Çocuklar, birer Bozkurt ruhu tağıyarak çoğaldılar. Ve Tölesler, bu kızı ile kurdun soyundan türediler...

Dikkat edilirse buradaki kurt, erkektir. Öteki Kök Türk efsanelerinde ise kurt, diğidir. Bununla birlikte, Oguz Kagan Destanı'ndaki kurt da erkektir. Çin kaynakları, hükümdarın kızlarını bıyraktığı yerden "tepe" diye bahsetmektedir. Eski Türkler'de "Kutsal Dağ" ve "Gök Dağ" inancı büyük bir yer tutardı. Ergenekon da böyle kutsal bir dağın ardındaki yurdun adıdır.

rk Destan ve Efsaneleri

Yaratılığ

Orta Asya'da yağayan Türk toplulukları arasında dünya ve insanın yaratılığı hakkında birçok efsane saptanmığtır. Bu efsaneler yakın çağlarda derlendikleri için Yslamlık, Hıristiyanlık, Budizm, Maniheizm gibi dinlerden etkiler tağıymaktadırlar. Ancak bunlar genel yapıyla erken dönem Türk mitolojisinin izlerinin görüldüğü önemli ürünlerdir.

Ağadıda, Altay Türkleri'ne ait iki yaratılığ efsanesi verilmiğtir. Bu iki efsane temel olarak birbirlerine benzerler; ama ayrıldıkları noktalar da vardır; aralarındaki farkları, okuyunca anlayacaksınız. Yık efsane W. Radloff tarafından saptanmığtır; ikinci efsane ise V. Verbitskiy tarafından saptanmığ olup ilk efsaneden daha değiğik bir syleyiğe sahiptir. Yki efsanede de tek bir yaratıcı Tanrı vardır. Birinci efsanede Tanrı; Kayra Kan, Kuday ve Kurbustan adlarını tağırken, ikinci efsanede lgen, Bay-lgen adlarına sahiptir. Yki efsane de dığ etki (Çin ve Yran) tağırlar.

Bu yaratılığ efsanelerinde Yran mitolojisinin ile Mani dininin etkisinin olduğu grlmektedir. Ykili dtnce ilkesi (dualizm) Yran mitolojisinin en önemli zellidir. Yran mitolojisinde Hürmüz, iyilik ilahıdır ve gökte oturur; Ehrimen ise yeraltında karanlıkların ilahıdır. Aynı durum Altay Türkleri'nin yaratılığ destanlarında da vardır. Altay yaratılığ destanlarında da Tanrı Kuday gökte oturur, eytan Erlik ise yer altında. Ama Erlik, Tanrı değildir; yalnızca güçlü bir krmstr (eytan). Türk Tanrı dtncesi, Yran mitolojisindeki ikili ilah sistemini tek ilahlı sisteme evirmiğtir.

Yran mitolojisinde Hürmüz, birçok yaratık yaratır ve Ehrimen de bunların bir bölümünü kendisine vermesini ister; ama olumsuz yanıt alır. Aynı durum Altay yaratılığ efsanesinde de söz konusudur. Tanrı Kuday (lgen) da birçok yaratık yaratır ve Erlik bunların bir kısmını kendine ister ama Tanrı bunu reddeder.

Altay yaratılığ destanlarında, herđeye gücü yeten ve günümüzdeki Tanrı inancının aynı olan bir inanıt yoktur. Altay yaratılığ destanlarında Tanrı'ya yaratma eyleminde kimi varlıklar yardım eder (mesela Ak Ene ve Kiği yani Erlik). Bu yüzden bu efsanelerde her đeye kaadir bir Tanrı imajı yerine, yaratma eyleminde eğitli varlık ve nesnelere bağvuran bir ilah portresi izilmiğtir.

Verbitskiy'in saptamığ olduğu yaratılığ efsanesinde (ağadıdaki ikinci efsane) balığın dünya ile ilgili simgeselliğine yer verilmiğtir. Bu efsaneye göre dünyanın altındaki  balığın, dünyanın dengesini sağlamada rolü vardır. Burada balığa kutsallık verilmiğ ve dünyanın dengede durmasının simgesi olmuğtur. Bu zellik eski Hint mitolojisinde de vardır. Balığın burada kullanılması aynı zamanda onun insanın yaratılığının, yağamın yeniden doğunun, bolluk ve bereketin simgesi olmasından ileri gelmiğtir. Kimi arağtırmacılar göre Kırım Türkleri de benzer biçimde, dünya okyanusunda büyük bir balık bulunduğunu ve balığın üzerinde boynuzlarıyla dünyayı tağıyan bir boğa olduğunu ileri sürerlerdi.

Altay yaratılığ efsanelerinin bazı kahramanları yabancı adlar tağırlar; mesela Mangdağire, al-

Yime, May-Tere vb. Bu efsanelerin bazı motifleri de Eski Türk kültüründe bulunmamaktadır. Mesela Tanrı'nın gökte oturması, yaratma eyleminde nesne ve kişilere başvurması, Ak-Ana, Tanrı'nın insanlarla doğrudan konuşması... gibi. Altay yaratılış efsanelerinde, Türk destanlarındaki güçlü yapı ve görkem de yoktur. Ergenekon Destanı ile karşılaştırılmaları bile bunu kolayca gözler önüne serer.

Aşağıda iki yaratılış efsanesi de yer almaktadır.

YERİDİNG PÜTKENİ

(Yerin Yaratılışı)

Her şeyden önce su vardı. Yer, ay, gök, güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile Kiti vardı. Ykisi de birer kara kaz gibi su üzerinde uçuyorlardı.

Tanrı bir şey düşünmüyordu. Kiti, yel çıkarıp suyu dalgalandırdı; Tanrı'nın yüzüne su sıçrattı. Bunu yapınca da kendisinin Tanrı'dan güçlü olduğunu sandı; daha yüksekte uçmak istedi. Ama uçamadı; suya dütüp dibe battı. Boş olmak üzereydi. "Bana yardım et!" diye bağırdı Tanrı'dan yardım istedi.

Tanrı "Yukarı çık!" dedi, o da sudan çıkıverdi. Sonra Tanrı, "Sağlam bir tağ olsun!" dedi. Suyun dibinden bir tağ yükseldi. Tanrı ile Kiti, tağın üzerine oturdular. Tanrı, Kiti'ye "Suya dal, suyun dibinden toprak çıkar!" diye buyruk verdi. Kiti, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirdi. Suyun dibinden çıkardığı toprağı Tanrı'ya götürdü.

Tanrı, Kiti'nin getirdiği toprağı suyun üzerine serperken "Yer olsun !" diye buyurdu. Buyruk yerine geldi, yeryüzü yaratıldı. Tanrı, yine Kiti'ye "Suya dal, suyun dibindeki topraktan çıkar !" diye buyruk verdi. Kiti, suya daldığında, bu kez kendim için de toprak alayım diye düündü. Yki avucuna da toprak doldurdu; bir avucundakini Tanrı'dan gizlemek için adzına attı. Diledi, Tanrı'dan gizli kendine göre bir yer yaratmaktı. Avucundaki toprağı getirip Tanrı'ya uzattı. Tanrı, toprağı suyun üzerine serpip genişlemesini buyurdu. O'nun suya serptiği toprak gibi, Kiti'nin adzındaki toprak da büyüüp genişlemede başladı. Kiti korktu; soluğu kesildi, öleyazdı. Kaçmağa başladı. Ancak, nereye kaçsa yanı bağında Tanrı'yı buluyordu. O'ndan kaçamıyordu. Çaresiz kaldı, Tanrı'ya yalvarmağa başladı: "Tanrı! Gerçek Tanrı! Bana yardım et".

Tanrı, Kiti'ye "Adzındaki toprağı ne için sakladın" dedi. Kiti, "Kendime yer yaratmak için saklamıştım" diye yanııt verdi. Tanrı da, "Öyleyse at adzından ve kurtul" dedi. Kiti'nin adzındaki toprak yere dökülürken küçük tepeler oluştu. Tanrı, "Artık sen günahlı oldun" dedi, "Bana kartı geldin. Kötülük düündün. Bundan sonra sana uyanlar, senin gibi kötülük düşünenler senin gibi kötü kiti olacak; bana uyanlar ise iyi ve pak kişiler olacak, güneş ve aydınlık yüzü görecek. Ben, gerçek Kurbustan adını almıştımdı; bundan sonra senin adın da Erlik olsun. Günahların benden saklayanlar senin adamın olsun, günahlarını senden saklayanlar benim adamım olsun".

Yeryüzünde, dalsız budaksız bir ağaç yeğerdi. Tanrı, bu dalsız budaksız ağaçtan hoşlanmadı. "Dallar, yaprakları olmayan ağaca bakmak güzel değil. Bu ağacın dokuz dalı olsun!" dedi. Dalsız budaksız ağaç birden dokuz dallı oldu. Tanrı, "Dokuz dalın herbirinin kökünden, birerden dokuz kiti türesin; bunlar dokuz ulus olsun!" dedi.

Erlik, bunlar olurken büyük bir gürültü duydu. Nedir acaba diye düündü. Tanrı'ya gürültünün nedenini sordu. Tanrı, "Ben bir kaganım, sen de kendince bir kagansın. Yıttığın gürültüyü yapanlar benim ulusumdur!" dedi. Erlik, Tanrı'dan bu ulusu kendisine vermesini istedi. Tanrı, "Olmaz!" diye kartıladı; "Sen git kendi işine bak!".

Erlik'in canı sıklıdı. Hele bir gidip şu insanları göreyim diyerek kalabalığın yanına vardı. Orada insanlardan başka yaban hayvanları, kuşlar ve daha nice yaratıklar vardı. Erlik, Tanrı bunları nasıl yarattı acaba, bunlar ne yer, ne içerler diye düündü. O düüne dursun, insanlar ağacın yemişlerinden yemede başlamışlardı. Erlik baktı ki, insanlar ağacın yalnızca bir yanındaki yemişleri yiyorlar, öte yandakilere ellerini sürmüyorlar. İnsanlara bunun nedenini sordu. İnsanlar, şu yanııt verdiler: "Tanrı bize şu yandaki dört dalın yemişini yemede yasakladı. Biz yalnızca Tanrı'nın izin verdiği, ağacın gündoğusundaki yemişlerden yiyoruz. Şu gördüğün yılan ile köpek,

yasak yandaki yemişleri yemememiz için bekçilik ediyor. Bundan sonra Tanrı göde yktı. Beş dalın yemişi de bizim aşımız oldu"

Bu yanıt, Erlik'i sevindirdi. Erlik Krms, insanlardan Trngey denilen erkeğde yaklaştı. Ona "Tanrı size yalan söylemiş. Asıl, yasakladığı yemişlerden yememiz gerekir. Onlar daha tatlıdır. Bir deneyin; göreceksiniz" dedi. Erlik, uyumakta olan yılanın ağzına girdi; ağaca ykmasıyın söyledi. Yılan, ağaca ykıp yasak yemişlerden yedi. Doğanayın karısı Eje, yanlarına geldi. Erlik, Trngey ile Eje'ye de yasak yemişlerden yemelerini söyledi. Trngey, Tanrı'nın sözünü tutarak yasak yemişlerden yemedi. Karısı Eje dayanamadı, yedi. Yemiş çok tatlı idi. Alıp kocasının ağzına sürdü. Trngey ile Eje'nin tüyleri birden döküldü. Utandılar. Kaçıp, herbiri bir ağacın ardına saklandılar.

Derken Tanrı geldi. Bütün ulus, kaıştıp bir kteye gizlendi. Tanrı, "Trngey! Trngey! Eje! Eje! Neredesiniz" diye haykırdı. Trngey ile Eje "Ağaçların arkasındayız" dediler, "Kartına ykamıyoruz, utanıyoruz". Sonra, olanları bir bir anlattılar. Tanrı, bildiği şeyleri duymasının öfkesi içinde herbirine ayrı cezalar verdi. "Tımdı sen de Krms'ten (Teytan'dan) bir parça oldun" diyerek yılanı verdi ilk cezayı. "Ynsanlar sana düşman olsun; seni görünce vurup, ezip öldürsünler!" dedi. Eje'ye döndü, "Sen, Krms'n sözüne uydun. Yasak yemişi yedin. Cezayı çekeceksin. ocuk doğuracaksın. Doğururken de acı çekeceksin. Sonunda leceksin, ölümü tadacaksın". Trngey'e de şoye diyerek cezasını verdi: "Krms'n aşını yedin. Benim sözümü dinlemedin, Krms Erlik'in sözüne uydun. Onun adamları onun dünyasında yaşar, karanlıklar dünyasında bulunur. Benim yıřđımdan yoksun kalır. Krms bana düşman oldu; sen de ona düşman olacaksın. Benim sözümü dinleseydin, benim gibi olacaktın. Dinlemediğin için dokuz oğlun, dokuz da kızıyın olacak. Bundan sonra ben, insan yaratmayacağım. Artık, insanlar senden türeyecek."

Tanrı, Erlik'e de kızıdı. "Benim adamlarımı niçin aldattın ?" diye sordu öfkeyle. Erlik "Ben istedim, sen vermedin" dedi, "Ben de senden aldım. Artık, hep çalacağım. Atla kaçarlar ise dştrp çalacağım. Yip içip esirler (sarhoş olurlar) ise birbirlerine dştrp dşttrecedim. Suya girseler, ağaçlara yksalar bile yine çalacağım". Tanrı da, "yleyse; dokuz kat yerin altında ayı, güneşi olmayan karanlık bir dünya vardır. Seni oraya atıyorum" diyerek Erlik'i cezalandırdı. Her şey bitince, bütün insanlara birden şoye dedi: "Bundan sonra kendi yemeğinizi kendiniz kazanacak, gücünüzle elde edeceksiniz; benim yemeğimden yemek yok. Artık, yüz yüze gelip sizinle konuşmayacağım. Bundan sonra size May-Tere'yi göndereceğim".

May-Tere, insanlara birçok şey öğretti. Arabayı da May-Tere yaptı. Ot köklerini, yenilebilecek otları insanlara öğretti. Erlik, May-Tere'ye yalvardı: "Ey Gök Oğul, bana yardım et. Tanrı'dan izin dile. Yanına ymak istediğimi söyle. Yardım et bana". May-Tere, Erlik'in dileğini Tanrı'ya ilette. Tanrı aldıştı etmedi. May-Tere, altımış yıl yalvardı. Sonunda Tanrı, Erlik'e haber gönderdi: "Dşmanlıktan vazgeersen, insanlara kötülük etmezsen sana izin veririm, yanına gelirsin!" Erlik, söz verdi. Tanrı'nın katına yktı. Baş eğdi. "Beni kutsa. Bana izin ver, ben de kendime gökler yapayım" diye yalvardı. Tanrı, izin verdi. Erlik, kendisi için gökler yaptı. Adamlarını topladı, yaptığı göklere yerleştirdi; kendisi de başlarına geçti. Çok kalabalık oldular. Tanrı'nın en sevgili kullarından olan Mangdaşire, bu duruma çok üzüldü. znt içinde dştnd: "Bizim z kişilerimiz yeryüzünde sıkıntı çekip yoruluyor. Erlik'in adamları ise, göklerde keyfedip duruyor." Mangdaşire, bu üzüntü içinde Erlik'e savaş açtı. Erlik, daha güçlü yktı. Ateş ile vurup Mangdaşire'yi kaçırdı. Mangdaşire, Tanrı'nın katına yktı. Tanrı, "Nereden geliyorsun?" dedi. Mangdaşire, "Erlik'in adamlarının gökte oturması, bizim adamlarımızın ise yeryüzünde binbir güçlük içinde yaşamaları ağırma gitti. Erlik'in yandaşlarını yere indirmek, göklerini başına yıkamak için Erlik'le savaştım. Gücüm yetmedi, o beni kaçırdı" diye yanıt verdi. Tanrı, üzülmemesini söyledi. "Erlik'e benden başka kimsenin gücü yetmez" dedi, "Erlik'in gücü senden çoktur. Ama gün gelecek, senin gücün Erlik'in gücünden üstün olacak". Mangdaşire'nin yüreği serinledi, rahat rahat uyudu.

Gün geldi, Mangdaşire güçleneceğini anladı. O gün Tanrı, Mangdaşire'yi yanına çağırdı. "Var git. Glendin artık. Erlik'in göklerini başına yıkacak güce kavuşturdum seni. Dileğine ereceksin" dedi, "Sana, kendi gücümden g verdim". Mangdaşire şaşırdı: "Yayım yok, okum yok. Kargım yok, kılıcım yok. Kupkuru bir bileğim var. Yalnız bilek gücüyle Erlik'i nasıl yok edebilirim?".

Tanrý, Mangdaþire'ye bir kargý verdi. Mangdaþire, kargýyý alýp Erlik'in göklerine gitti. Erlik'i yendi, kaçırdý; göklerini kýrdý geçirdi. Erlik'in gökleri parça parça oldu, yeryüzüne döküldü. O güne deðin dümdüz olan yeryüzü, o günden sonra kayalýklarla, sivri daðlarla doldu. Görklü Tanrý'nýn özene bezene yarattýđý güzelim yeryüzü edri büdrü oldu. Erlik'in bütün yandaþlarý yere döküldü; suya düþenler boðuldu, adaca çarpanlar sakatlanýp can verdi, sivri kayaların üstüne düþenler öldü, hayvanlara çarpanlar hayvanların ayaklarý altýnda kaldýlar.

Erlik, varýp Tanrý'dan kendine yeni bir yer istedi. "Benim göklerimin yýkýlmasına sen izin verdin; barýnacak yerim kalmadı" dedi. Tanrý, Erlik'i yerin altýndaki karanlýklar ülkesine sürdü. Üzerine yedi kat kilit vurdu. "Burada gün ýtýđý, ay ýtýđý görmeyesin. Üzerinde sönmez ateþler olsun. Ýyi olursan yanýma alýr, kötü olursan daha derinlere sürerim" dedi. Bunun üzerine Erlik, "Öyleyse ölmüþ kiþilerin canlarını bana ver; gövdeleri senin olsun, canlarý benim" dedi. Tanrý, "Yo, onlarý sana vermeyeceðim" dedi, "Ýstiyorsan kendin yarat". Erlik eline çekiç, körük ve örs aldı. Vurmaða baþladı. Bir vurdu, kurbaða çýktý. Bir vurdu, yılan çýktý. Bir vurdu, ay çýktý. Bir vurdu, domuz çýktý. Bir vurdu, Albýs (kötü ruh) çýktý. Bir vurdu, Tulmus (kötü ruh) çýktý. Sonunda Tanrý, Erlik'in elinden çekici, örsü, körüdü aldı; ateþe attý. Körük bir kadýn, çekiç bir erkek oldu. Tanrý, kadýný tutup yüzüne tükürdü. Kadýn bir kuþ olup uçtu. Bu kuþ, eti yenmez, tüyü yelek olmaz Kurday denilen kuþtur. Tanrý, erkeði de tutup yüzüne tükürdü. O da bir kuþ olup uçtu; adına Yalban kuþu dediler.

Bu olanlardan sonra Tanrý, insanlara "Ben size mal verdim, aþ verdim. Yeryüzünde iyi, güzel, pak olan ne varsa verdim. Yardýmcýnýz oldum. Siz de iyilik yapýn. Ben, göklerime çekileceðim, tez dönmeyeceðim" dedi.

Yardýmcý ruhlarına döndü: "Tal-Yime; sen, raký içip aklýný yitirenleri, körpe çocuklarý, taylarý, buzađýlarý koru. Onlara kötülük gelmesin. Sadlýđýnda iyilik yapmýþ olanların ruhlarını yanýna al; kendini öldürenlerinkini alma. Zenginlerin malýna göz dikenleri, hírsýzlarý, baþkalarına kötülük edenleri de alma. Benim için, bir de kaganlarý için savaþýp ölenlerin ruhlarını da yanýna al, benim yanýma getir.

Ýnsanlar ! Size yardým ettim. Kötü ruhlarý (körmösler) sizden uzaklaþtırdým. Körmösler size yaklaþýrsa, onlara yiyecek verin, ama onların yiyeceklerinden yemeyin; yerseniz, onlardan olursunuz. Benim adýmý söylerseniz korumam altýnda olcakasýnýz. Þimdi ben aranyzdan ayrýlýyorum, ama yine geleceðim. Beni unutmayýn, geri gelmez sanmayýn. Geri döndüðümde iyiliklerinizin, kötülüklerinizin hesabýný göreceðim. Þimdilik benim yerimde Yapkara, Mangdaþire ve Tal-Yime kalacaklar; size yardýmcý olacaklar.

Yapkara! Gözlerini dört aç. Erlik senin elinden ölenlerin canlarını çalmak isterse, Mangdaþire'ye söyle; o güçlüdür.

Tal-Yime! Sen de iyi dinle. Albýs, Tulbus yeraltýndaki karanlýklar ülkesinden çýkmasýnlar. Çýkarlarsa, hemen May-Tere'ye bildir. Ona güç verdim. O, kötü ruhlarý koðar.

Podo-Sünku, Ay'y ve Güneþ'i bekleyecek. Mangdaþire, yeryüzünü ve gökyüzünü koruyacak. May-Tere, kötüleri iyilerden uzaklaþtıracak.

Mangdaþire, sen de kötü ruhlarla savaþ. Güç gelirse benim adýmý çađýr. Ýnsanlara iyi þeyleri, iyi iþleri öðret. Oltayla balýk avlamayý, tiyin (sincap) vurmuyý, hayvan beslemeyi öðret".

Sonra, Tanrý uzaklaþtı. Mangdaþire, Tanrý'nýn sözlerini yerine getirdi. Olta yaptý, balýk avladı. Barutu buldu, sincap vurdu. Gün geldi, Mangdaþire kendi kendine myrýldandı: "Bugün beni yel uçuracak, alýp götürecektir". Bir yel geldi, Mangdaþire'yi uçurup götürdü. Bunun üzerine Yapkara insanlara "Mangdaþire'yi Tanrý yanýna aldı. Artýk, onu bulamazsýnýz. Gün gelecek, beni de yanýna çađýracak. Nereye isterse oraya gideceðim. Öðrendiklerinizi unutmayýn. Tanrý'nýn yargýsý budur" dedi.

Ýnsanlarý kendi haline býrakýp o da gitti.

ÝKÝNCÝ YARATILIÞ EFSANESÝ

Gök yoktu, yer yoktu. Yalnýzca, sonu olmayan bir deniz vardý. Tanrý Ülgen (Aakay, Kurbustan), bu denizin üzerinde uçuyordu. Konacak sert bir yer arýyordu, bulamýyordu. Böyle uçarken

gönlüne dođdu. Bir ses "Önündeki nesneyi yakala" diye fýsýldadı. Ülgen, bu fýsýltýyy yineledi. Ellerini öne dođru uzattý. O sýrada su yüzüne bir tađ çýkmýttý. Ülgen, tađı yakaladı, üzerine kondu. Tađın üstünde ne yapacađýný düřündü. Uçsuz bucaksýz suyun içinden Ak Ene (Ak Ana), süzülüp Ülgen'in kartýsýna çýktý ve "Yarat" dedi; üç kez yineledi. Ülgen "Nasýl?" diye sordu. Ak Ene "Yaptým oldu de, yaptým olmadý deme" dedi. Sonra, Ak Ene kayboldu. Bir daha da görünmedi. Ülgen, insanlara řu buyruđu verdi. "Var olana yok demeyin; vara yok diyen de yok olur!".

Ülgen, "Yer yaratýlsýn!" dedi; yer yaratýldý. "Gökler yaratýlsýn!" diye buyurdu; gökler yaratýldý. Böylece bütün dünyayý yarattý. Sonra, üç büyük balýk yaratýp, yeri onların üzerine yerleřtirdi. Balýklardan ikisini yerin kenarýna, üçüncüsünü ortasýna temel yaptı. Ortada bulunan balýđın bađý kuzey yönündedir. Bu balýk bađýný eđerse, kuzeyden yayýk (tufan) olur. Bađýný daha ađadı eđerse, yeryüzünde su basmadýk bir avuç yer kalmaz. Onun için bu balýk, büyük bir zincirle bir diređe bađlanmýttýr. Onu, Mangda-řire yönetir.

Ülgen, dünyayý yaratýrken ay ve gün ýtýđýnýn dokunduđu Altýn Dađ'da oturdu. Bu dađ, gök ile yer arasýnda idi. Dünya'nýn yaratýlyřý altý gün sürdü. Yedinci gün Ülgen yatýp uyudu; sekizin gün kalktý...

Bizim Ay ve Güneř'imizin dünyasýndan bařka, doksan dokuz dünya daha vardýr. Bunlarýn hepsinde birer uçmag (cennet), birer tamu (cehennem) vardýr. Herbirinde insanlar bulunur. En büyük dünya, Han Kurbustan Tengere'dir. Bay-Ülgen, bu âlemin yönetimini yardımcýlarýndan olan Mangýzýn Matmas Burkan adlý ruha vermiřtir. Bu dünyanın yerinin adý Altýn Telegey'dir. Cehennemi, Mangýz Toçiri Tamu'dur. Bu tamuyu, Matman Kara adlý bir zebani yönetir.

Doksan dokuz âlemin ortancasý, Ezre Kurbustan Tengere'dir. Ezre Tengere'yi, Belgein Keratlu Türün Musýkay Burkan'a verilmiřtir. Yerinin adý, Altýn řarka'dýr. Cehennemi, Tüpken Kara Tamu'dur. Bu cehennemi Matman Karakçý yönetir.

Kiřiođullarýnýn bulunduđu bizim dünyamýz, en küçük dünyadýr. Adýna, Kara Tengere Dünyasý denilir. Bu dünyayý, May-Tere yönetir. Cehenneminin adý, Kara Teřtir. Bu cehennemi, Kerey Han yönetir. Bizim dünyamýzýn üzerinde otuz üç kat gök vardýr.

Bay-Ülgen, birgün denize bakarken, suyun üstünde bir toprak parçasýnýn yüzdüđünü gördü. Toprađın üzeri, insan gövdesine benzeyen bir kil tabakasý ile kaplýydý. Ülgen, "Bu cansýz toprak, kiři olsun!" diye buyurdu. Toprak, kiři oldu. Ülgen, ona Erlik adýný verdi; olduđu yere býraktý. Erlik, giderek Ülgen'i buldu. Ülgen de onu yanýna aldı; kendisine küçük kardeř yaptı. Bir zaman sonra Erlik, Ülgen'i kýskandı. Ondan daha güçlü olmak istedi. Ülgen'e imrendi, "Ben de onun gibi olmalýyým" diye düřündü. Düřüne düřüne Ülgen'e düřman oldu. Ülgen bunun yerine, Mangdařire'yi yarattý. Sonra da, bizim dünyamýzda yedi kiři yarattý. Bunlarýn kemikleri kamýřtan, etleri topraktan oldu. Kulaklarýna üfledi, can verdi. burunlarýna üfledi, akýl verdi. En sonra da, yine bir kiři yarattý ve May-Tere adýný verdi. Ona "Bu insanlarý sen yönet" diye buyurdu.

Altýn Ýtleme